

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Лаппо Віолетта Валеріївна

Анотація:

У статті розглянуто сутність поняття «толерантність» в контексті сучасної психолого-педагогічної науки. Обґрунтовано необхідність інтерпретації толерантності як одного з провідних компонентів системи духовних цінностей особистості. Наголошено на важливості конструювання духовноспрямованого змісту освіти старшої школи, створення у класі виховного середовища, що активізує інтеріоризацію школярами духовних цінностей, педагогічної підтримки школярів у духовному самовизначенні, вияві духовних цінностей в освітньому процесі і повсякденній життєдіяльності. Визначено основні чинники формування толерантності в старшому шкільному віці. Запропоновано низку педагогічних умов, форм організації й методів виховання, покликаних сприяти активізації процесу духовного розвитку і формування толерантності в умовах старшої школи.

Ключові слова: толерантність, педагогічні умови, форми організації виховного процесу, методи виховання, педагогічна підтримка, учні старшої школи.

Аннотация:

Лаппо Виолетта. Теоретико-методические основы оптимизации процесса формирования толерантности учащихся старшей школы.

В статье определено сущность понятия «толерантность» в контексте современной психолого-педагогической науки. Обоснована необходимость интерпретации толерантности как одного из ведущих компонентов системы духовных ценностей личности. Подчеркнута важность конструирования духовно ориентированного содержания образования старшей школы, создание в классе воспитательной среды, активизирующей интериоризацию школьниками духовных ценностей, педагогической поддержки школьников в духовном самоопределении, проявлении духовных ценностей в образовательном процессе и повседневной жизнедеятельности. Определены основные факторы формирования толерантности в старшем школьном возрасте. Предложен ряд педагогических условий, форм организации и методов воспитания, призванных способствовать активизации процесса духовного развития и формирования толерантности в условиях старшей школы.

Ключевые слова: толерантность, педагогические условия, формы организации воспитательного процесса, методы воспитания, педагогическая поддержка, ученики старшей школы.

Resume:

Lappo Violetta.

Theoretical and methodics principles of optimization of the process of formation of tolerance of high school students.

In the article analyzes the concept of "tolerance" and its features in modern psychological and pedagogical sciences. The necessity of interpreting tolerance as an important component of the spiritual values of the personality. The author investigates the importance of constructing the spiritual content of secondary education. Also it is written

about the benefit of creating in the class an educational environment that activates the internalization of school children's spiritual values. The article proves that pedagogical support of students for spiritual self-determination and the manifestation of spiritual values in the educational process and personal life. The main factors of the formation of tolerance in the senior school age are determined. A number of pedagogical conditions, forms of organization and methods of upbringing are proposed that activate the process of spiritual development and the formation of tolerance of students in high school.

Key words: tolerance, pedagogical conditions, forms of organization of the educational process, methods of education, pedagogical support, high school students

Соціально-культурне оновлення сучасного суспільства неможливе без визнання пріоритетності ідеї про те, що духовні цінності є підґрунтям удосконалення взаємин між націями на основі толерантних способів людських стосунків, суверенітету особистості, орієнтації на повагу й милосердя. Відтак перед сучасною освітою постає нагальне завдання з оптимізації процесу формування толерантності зростаючого покоління.

Аналіз сучасних досліджень з проблем духовного становлення особистості доводять, що на сьогодні поняття «толерантність» визначає як особистісну якість, ознаку гуманної людини або один із принципів гуманістичного виховання [2]. Толерантність інтерпретується як партнерство у спілкуванні, як суб'єкт-суб'єктну взаємодію; як формування культури діалогу; як формування установок толерантної свідомості; як здатність індивіда без заперечення та протидії сприймати чужі думки, стиль життя, характер поведінки та інші особливості, що загалом складає основу відмови від агресії [6, с.159].

У сучасній психологічній науці толерантність представлена як відсутність або послаблення реагування на будь-який несприятливий фактор внаслідок зниження чутливості до його впливу. Вона підвищує стійкість до певних несприятливих факторів. Існує розуміння толерантності, яке пов'язане з прийняттям різних думок, людей і подій, їх оцінки [2, с. 4]. «Толерантність – відсутність або ослаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу. Наприклад, толерантність до тривоги проявляється в підвищенні порогу емоційного реагування на загрозову ситуацію, а ззовні – у стриманості, самовладанні, здатності довгостроково терпіти несприятливі впливи без зниження адаптивних можливостей» [5, с. 134– 135].

Заслуговує на увагу думка вчених В. Павленко і М. Мельничук щодо розмежування термінів «толерантність» і «терпимість». Під терпимістю дослідники розуміють здатність приймати думку іншого (інших) як об'єктивну реальність, уміння не дратуватися, не випробовувати почуття приниження, образи, переваги в процесі взаємодії. Толерантність же припускає усвідомлення багатовимірності навколишньої дійсності, розмаїтості форм і способів відбиття її людьми; розуміння відносності точності суджень, думок, висловлень, оцінок тощо; знання й повагу прав, свобод, культури кожної людини, прийняття її такою, якою вона є [8, с. 206–207].

В. Лісовий вказує на те, що толерантність – це термін, «яким позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей». Водночас науковець відзначає, що світоглядною основою толерантності є цінування її різноманітності – природної, індивідуальної, суспільної, культурної [6, с.158].

У педагогічній літературі слова «терпимість» і «толерантність» зазвичай розглядають як синоніми, і лише іноді розмежовують. Толерантність – це не те саме,

що терпіння або терплячість, вважають сучасні дослідники О. Безкоровайна, І. Кривошапка, Л. Олексюк.

О. Столяренко у своєму дисертаційному дослідженні висловлює думку, що толерантність є категорією більш широкою й змістовною, ніж терпимість, що представляє терпиме відношення до когось-небудь, чого-небудь і виражається в прагненні досягти взаємного розуміння й узгодження без застосування надзвичайних заходів тиску, переважно методами виховання й роз'яснення [10, с.18].

Згідно з визначенням І. Беґа: «Толерантність характеризується здібністю ставитися із терпінням до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки оточуючих. Толерантна людина завжди виявляє ціннісне ставлення до людини незалежно від її переконань, віросповідання, національної приналежності. Проявами толерантності є доброзичливість, повага, чуйність, тактовність, делікатність, великодушність, які пов'язані з емпатійністю дитини, її здатністю до співпереживання, співчуття, співраді. Толерантність передбачає гуманне ставлення до людей з різним світоглядом і упереджує будь-які конфлікти між людьми» [9, с. 14].

Не зважаючи на широкий діапазон психолого-педагогічних розвідок щодо категоріальної сутності означеного поняття, поза увагою дослідників залишаються провідні чинники формування толерантності в умовах загальноосвітньої школи, особливості розуміння і прояву толерантності в юнацькому віці, шляхи оптимізації процесу виховання толерантності в осередку старшої школи.

Мета статті полягає у визначенні теоретичних положень та методичного забезпечення процесу формування толерантності в учнів старшого шкільного віку.

Наприкінці ХХ ст. поняття «толерантність» набуло дещо іншого значення. У сучасному розумінні воно позбавлене відчуття переваги над іншими та зверхньої «дозволеності» бути іншим. А вже в ст. 1 Декларації принципів толерантності, яку проголосило ЮНЕСКО в 1995 році, відзначено: «Толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатой різноманітності культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості... Толерантність – це єдність у різноманітності..., це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру...» [4]. Очевидним є те, що толерантність припускає не тільки терпіння, тобто страждальну дію, але й активність із боку людини, яка може бути виражена в поняттях уваги, інтересу, зацікавленості. Відтак, Н. Бирко, розглядаючи «толерантність» як особистісну якість, зазначає, що «це моральна якість особистості, яка характеризує терпиме відношення до інших людей, незалежно від їх етнічної, національної чи культурної належності, терпиме відношення до різних поглядів, світогляду, звичок. Проявляється в прагненні досягти взаємної поваги, розуміння і злагоди різних інтересів і поглядів без використання примусу, за допомогою методів роз'яснення і переконання» [3]. Таким чином, толерантність є формою взаємодії різних знань, їх співіснування.

Розглядаючи толерантність як структурний компонент духовної царини особистості, слід зауважити, що це є моральна якість, яка характеризує ставлення людини до інтересів, переконань, вірувань, звичок та поведінки інших. Вона виражається в прагненні досягнути взаємного розуміння та узгодження різних інтересів та поглядів без застосування тиску, переважно методами роз'яснення та переконання. Таке визначення не обмежує застосування толерантності тільки до представників інших націй, народностей та релігій, а визначає моральну основу якості особистості. Але подані вище визначення не є кінцевими, оскільки в них мова не йде про визнання та повагу самих людей, які відрізняються від нас, – визнання як окремих особистостей, так і соціальних або етнічних груп, до яких вони належать.

Толерантність як один із найважливіших виявів духовності в соціальному співтоваристві означає повагу до «чужих і близьких», прийняття і розуміння різноманітних культур у сучасному поліетнічному просторі, різних форм і способів виражень індивідуальності кожного члена соціуму.

Вивчення джерельної бази засвідчує, що сучасні науковці розглядають толерантність як найважливішу складову духовної зрілості особистості. Зокрема: а) сенсуальна терпимість особистості, яка пов'язана зі стійкістю організму до впливу соціального середовища, що проявляється ослабленим реагуванням на будь-який несприятливий фактор за рахунок зниження чутливості до його впливу, у тому числі до впливів суб'єктів міжособистісної взаємодії. Сенсуальна терпимість є «терпимість-черствість», «терпимість-міцність», «терпимість-стіна»; б) диспозиційна терпимість особистості забезпечує терпимість особистості в процесі соціальної взаємодії, готовність до певної «терпимої» реакції особистості на середовище. Диспозиційна терпимість передбачає ціннісні взаємини між людьми, ставлення до себе, інших людей, певні установки особистості. Диспозиційна терпимість є «терпимість-позиція», «терпимість-установка», «терпимість-світогляд» [1, с.85; 7, с. 9].

У сучасних умовах толерантність виявляється в готовності особистості реагувати на зовнішній світ через емпатію, милосердя, довіру, співпереживання, відповідальність, комунікативні уміння. Така готовність пов'язана з індивідуальною ментальністю: системою ціннісного ставлення до інших людей, досвіду загалом. Особам з низьким рівнем толерантності притаманна зайва категоричність у вирішенні різних життєвих проблем, нездатність до різного роду змін і стосунків. Тому можна визначити два важливі аспекти толерантності: зовнішня толерантність (до інших), тобто сприйняття і розуміння того, що інші можуть мати свою позицію, своє бачення з різних поглядів, з урахуванням різних факторів; внутрішня толерантність – здатність приймати рішення, обдумувати проблеми, навіть коли невідомі всі умови і можливі наслідки.

Згідно твердження В. Тернопільської, виховання толерантності потребує включення у виховний процес умов, адекватних віковим та індивідуальним особливостям особистості, що виражається насамперед в готовності педагога до безоцінного його прийняття, яке ґрунтується на довірі, емпатії, відкритості у взаєминах з нею. Крім того, взаємини в колективі мають бути організовані на засадах взаємодопомоги, довіри, доброзичливого й відкритого спілкування. Особливу увагу слід приділити практиці гуманних взаємин, наполегливій щоденній роботі, спрямованій на перехід «знаних» мотивів (орієнтація на те, що добре, а що погано) у мотиви, які діють насправді (повсякденне керування у своїй діяльності засвоєними нормами взаємодії, спілкування поведінки). Як правило, досить часто спостерігають розбіжність між знаннями і реальною поведінкою вихованців, що виявляється в їх невмінні переносити знання та дії, використані в одній ситуації на іншу, знаходити правильний спосіб поведінки, взаємодії, спілкування на основі вже відомих правил. Досить часто ця розбіжність пояснюється недостатністю практичного досвіду вихованців щодо втілення наявних знань у власну поведінку. Щоб подолати цей дисбаланс, необхідно систематично привчати вихованців до вияву толерантності у взаєминах, активності в міжособистісній взаємодії, спілкуванні з людьми [11, с. 69].

У своєму дослідженні дотримуємось думки про те, що толерантність як духовна цінність особистості характеризує терпиме ставлення, повагу, сприйняття та розуміння інших людей незалежно від їхньої етнічної, національної або культурної належності; інших поглядів, характеру, темпераменту, звичок; різних культурних груп чи їхніх представників, різноманітних форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

Толерантність виступає духовною цінністю, нормою духовного життя, принципом людських взаємин, поведінки, якістю особистості. Отже, толерантність є складним і багатограним утворенням, духовною цінністю особистості, завдяки чому її спілкування, взаємодія стає вираженою та сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації та виявляється в повазі до чужих звичаїв і думок, вірувань і політичних уподобань, інтересів, стану та почуттів інших людей.

Старший шкільний вік (юнацтво), що охоплює період розвитку дитини від 15 до 18 років, у віковій психології прийнято вважати старшим підлітковим віком. Одним із важливих аспектів психічного розвитку старшокласників є інтенсивне дозрівання, провідна роль у якому відводиться розвитку мислення. У цьому віці учні виявляють більше самостійності в заняттях, у них інтенсивно розвиваються моральні сили, формуються і визначаються риси характеру, відбувається становлення світогляду. Основною особливістю особистісного розвитку старшокласника є помітний розвиток самосвідомості, самооцінки, що ґрунтується на самостійному аналізі й оцінці власної діяльності, що не завжди через складність цього процесу є об'єктивними.

Старший шкільний вік є сенситивним у формуванні світогляду, виробленні стратегії життя, визначенні життєвих планів, формуванні вміння творити власну долю, активно відповідально та ефективно реалізувати громадянські права й обов'язки.

Разом з розвитком абстрактного й цілісного мислення в учнів старших класів відбувається перехід до вищих рівнів мовлення, виникає прагнення до його самовдосконалення, намагання зробити його більш виразним, точним. Старшокласники вже вільно користуються комп'ютером, інтернетом, енциклопедичними словниками, аналізують і зіставляють інформацію з різних джерел.

У старшокласників помітно розвивається самоспостережливість, уміння аналізувати поведінку. Для них характерне поглиблене усвідомлення психологічних процесів. Помітно зростають сила волі, витримка, наполегливість, самоконтроль. Інтереси стають зрілішими і водночас тривалішими, стійкішими, міцнішими. Розвиваються пізнавальні інтереси, зокрема – до самостійних видів **навчальної роботи [9, с. 22].**

Психологічна характеристика старшого шкільного віку виступає підґрунтям для визначення провідних педагогічних умов та пошуку ефективних форм організації, методів і засобів педагогічної взаємодії спрямованої на формування толерантності в учнів старшої школи.

Суттєвими елементами процесу виховання є цілеспрямована організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії школярів у різних формах позакласної роботи з метою усвідомлення ними сутності й змісту духовних цінностей, інтеріоризації їх як особистісної цінності, накопичення досвіду виявлення гідності, відповідальності, толерантності, милосердя, самодостатності.

Щодо методичного забезпечення освітнього процесу в умовах старшої школи автори програми «Нова українська школа» у поступі до цінностей» виокремлюють такі основні форми і методи виховної роботи зі старшокласниками: тренінги, майстер-класи, презентації, проектна діяльність, тематичні виховні години; шкільний театр, інші види педагогічної анімації **[9, с. 27].**

Водночас не менш важливою є організація методичної роботи з класними керівниками та педагогами старшої школи для підвищення їх компетентності щодо формування толерантності як одного з структурних компонентів системи духовних цінностей особистості .

Задля досягнення ефективності процесу формування толерантності в учнів старшої школи варто враховувати низку педагогічних умов

- 1) конструювання духовноспрямованого змісту освіти старшої школи;
- 2) створення у класі виховного середовища, що активізує інтеріоризацію

- школярами духовних цінностей;
- 3) педагогічна підтримка школярів у духовному самовизначенні, вияві духовних цінностей в освітньому процесі і повсякденній життєдіяльності.

Форми і методи, запропоновані до залучення у процес виховання толерантності повинні добиратись з огляду на їх соціальну зумовленість і практичну значущість, для забезпечення різноманітних способів взаємодії вчителів та учнів старшої школи [12, с. 318]. Провідними формами організації педагогічної взаємодії можуть виступати:

- навчально-практичні (година спілкування, веб-квест, брейн-ринг, прес-конференція, екскурсія);
- практично-масові (конкурс, свято, вечір запитань і відповідей, КВК, турнір за вподобаннями);
- проектна, суспільно корисна діяльність (у формі волонтерського руху).

Найдієвішими методів виховання толерантності вважаємо: метод проектів, диспути, рольові ігри, дискусії, тренінги, бесіди, розповіді, роз'яснення, мозковий штурм, кейс-метод, круглий стіл.

З-поміж активних форм позакласної роботи, що сприяють самовдосконаленню юнаків і дівчат варто виокремити тренінгові заняття соціально-психологічного спрямування, або особистісного зростання. Наприклад, серія занять тренінгової програми «Сприяння своєму духовному зростанню». Кожне з цих занять – це насамперед запланований виховний процес, призначений удосконалити знання учнів про себе, дізнатися, як сприймається їх поведінка та окремі риси характеру однолітками, збагатитися досвідом спілкування, набути гармонізації власного емоційного стану.

Мета тренінгу полягає в актуалізації потреби молоді у самопізнанні, спілкуванні, встановленні емоційних контактів з іншими та формуванні імпульсу до подальшого духовного зростання. Стосунки між учасниками тренінгу будуються на основі утвердження персоніфікованого характеру взаємин між учнями, діалогу на рівних; олюднення усіх сфер спілкування на основі ціннісного ставлення до партнера; організації та стимулювання співробітництва і взаємодопомоги; створення сприятливого середовища для самовдосконалення, самоствердження кожного учасника.

Тренінгові заняття мають бути моделями різноманітних життєвих ситуацій міжособистісної взаємодії, в яких учні закріплюють навички позитивної вербальної й невербальної комунікації, виявляють відповідальність, толерантність, милосердя, гідність у взаєминах, розвивають вміння щиро ділитися своїми почуттями і розуміти почуття інших та здійснюють самовираження в групі, навчаються усвідомлювати власні досягнення та характер взаємин з людьми. Зокрема такі вправи, як «Подорож до підводного царства», «Безлюдний острів», сприяють розкриттю й усвідомленню учнями типових моделей поведінки і допомагають будувати кожному з учасників групи доцільні форми міжособистісних взаємин. Так, ситуація перетворення в казкові образи через активне спрямування уявлення дає можливість юнацтву відпрацювати нові моделі соціальної поведінки, дозволяє здійснювати взаємодію різного характеру, відкриває альтернативи власної соціальної презентації.

Формуванню толерантності особистості у старшому шкільному віці сприяє організація і проведення тренінгу «Вчимося бути толерантними». Під час тренінгу старшокласники засвоюють значення понять «толерантність», «толерантна особистість»; вчаться усвідомлено сприймати потреби та проблеми інших людей, розв'язувати конфліктні ситуації на засадах толерантності, виявляти толерантність у процесі спілкування з людьми іншої раси, національності, проявляти активну життєву позицію через спілкування.

Завдяки активним методам групової роботи юнаки й дівчата навчаються основним прийомам самопрезентації, саморозкриття, децентралізації, контактності, комунікабельності, емпатії, навичкам групової взаємодії, толерантного, милосердного ставлення один до одного, що є основою їх успішного духовного зростання. Так, за допомогою вправ «Молекули», «Візитка», «Рідна душа і душа компанії», «Риси контактності» в учасників тренінгу розвивається здатність до швидкого встановлення глибоких взаємних стосунків з іншими людьми. Вправи «П'ять добрих слів», «Ілюстровані цілі», «Два будинки», «Версія» сприяють виробленню в молодих людей уміння поглянути на речі та явища з різних сторін, скоординувати свої погляди й дії з уявленнями і діями іншої людини. Виробити здатність бачити себе реальним і не вимагати від близьких і знайомих, щоб вони відповідали нашим очікуванням, допомагають вправи «Риси толерантної особистості», «Терпіння і терпимість», «Межі толерантності», «Ми схожі».

У процесі активної взаємодії учні демонструють вміння ухвалювати рішення й робити вибір, виявляють готовність брати відповідальність за свій вибір і свої вчинки, здатність конструктивно будувати свої взаємини з людьми, вміння бути незалежними, відстоювати свою позицію конструктивними способами, вміння вести розмову, слухати, а також набувають навичок розв'язання конфліктних ситуацій вмють розрізняти конфлікти поглядів і конфлікти інтересів, розв'язувати конфлікти поглядів на основі толерантності, а конфлікти інтересів за допомогою конструктивних переговорів.

Активізація в освітньому процесі методу проектів передбачає, з одного боку, необхідність використання різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого – інтегрування знань про толерантність, умінь взаємодіяти на засадах взаєморозуміння і взаємоповаги.

В основі реалізації методу проектів лежить формування пізнавальних, творчих навичок школярів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, критично мислити. Наприклад, метод проектів доречний під час організації тематичних днів «Планета духовності», «Відкритість світу», «Духовність як результат міжкультурної комунікації», «Човен «духовності», оскільки уможливує вирішення міжетнічних конфліктів, коригування системи поглядів щодо феномена «толерантність» шляхом самостійних дій учнів з обов'язковою презентацією чи представленням отриманих результатів які сприятимуть використанню дослідницьких, пошукових, проблемних методів.

До ряду не менш важливих методів формування толерантності учнівської молоді слід також віднести метод дискусій. З цією метою пропонується подискутувати на наступні теми: «Чи є актуальною проблема толерантності в сучасному світі?», «Міжетнічна толерантність – це вірний шлях до миру?», «Які риси характеру притаманній толерантній особистості?», «У чому полягає толерантна поведінка?». Важливо, щоб кожен з учасників мав змогу висловлювати власні думки та відстоювати свою позицію. Під час дискусії доцільним є наведення прикладів агресії, расизму, дискримінації, а також спільне вирішення педагогічних ситуацій.

Формування толерантності в учнівському колективі вимагає від класного керівника створення відповідного виховного середовища, яке стимулюватиме осмислення юнаками й дівчатами феномену духовності, духовних цінностей, вчинків толерантності, відповідальності, милосердя та засвоєння означених моральних понять. Як організатор виховного процесу, класний керівник покликаний розв'язувати низку завдань: створення й згуртування колективу класу; узгодження педагогічних зусиль щодо вдосконалення процесу формування духовних цінностей учнів; організація органів учнівського самоврядування.

Плануючи свою роботу зі старшокласниками, слід враховувати, що в цьому віці відбувається інтенсивне опанування суспільним досвідом, професійним самовизначенням за умови максимального розкриття ними своїх індивідуальних можливостей, тобто процес соціалізації та індивідуалізації є взаємопов'язаними компонентами особистісного розвитку учнівської молоді.

Необхідно зазначити, що особистість наставника класу, стиль його спілкування з школярами є одним із визначальних факторів створення сприятливого емоційного фону в учнівському середовищі. Від майстерності класовода налагоджувати у взаємодії з учнями емоційно відверті, комфортні, емпатійні стосунки суттєво залежить виховний потенціал педагогічної діяльності, ефективність її впливу на виховання вірності в особистісних взаєминах класу.

Під час спілкування з учнями педагогу слід акцентувати на тому, що толерантність як духовна цінність особистості характеризує терпиме ставлення, повагу, сприйняття та розуміння інших людей незалежно від їхньої етнічної, національної або культурної належності; інших поглядів, характеру, темпераменту, звичок; різних культурних груп чи їхніх представників, різноманітних форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

Педагогічна підтримка учнівської молоді в освітньому процесі старшої школи передбачає оперативну допомогу в розв'язанні їхніх індивідуальних проблем в усвідомленні та формуванні духовних цінностей, у розвитку творчого потенціалу кожного школяра.

Педагогічна підтримка старшокласників в їх особистісному становленні реалізується в процесі всіх видів діяльності і передбачає: проведення роз'яснювальної роботи з учнями щодо формування в них духовних цінностей, здійснення аналізу основних помилкових суджень про такий феномен; формування позитивної установки учнями на духовний розвиток; надання допомоги юнакам і дівчатам під час складання індивідуального плану формування духовних цінностей; діагностику сформованості толерантності, ознайомлення старшокласників з результатами діагностики та консультування з приводу вдосконалення рівня сформованості інших духовних цінностей.

Педагогічна підтримка передбачає індивідуальні і групові консультації, під час яких доцільним є використання тренінгових вправ, різних видів технік, які забезпечують зворотний зв'язок на етапі обговорення: опис відчуттів та емоцій у процесі програвання певної ролі, прийом обговорення спогадів про власний життєвий досвід, пов'язаний з подібною ситуацією чи проблемою, спостереження за собою з боку; проведення з учнями різноманітних тестових методик на виявлення індивідуально-типологічних особливостей, професійно значущих та особистісних рис. Такі методики спрямовані на розвиток духовних умінь, емпатійного слухання, позитивної «Я-концепції» старшого школяра; передбачають здійснення учнем самооцінки власної вербальної та невербальної комунікації, іміджу, конфліктності, виявлення бар'єрів у взаємодії.

На основі результатів зазначених методичних діагностик потрібно надати рекомендації з приводу самовиховання, самоосвіти. Задля цього варто розробити пам'ятку для учнів, яка б містила характеристику процесу формування духовних цінностей (зокрема толерантності), зміст, критерії їх сформованості, поради з приводу підвищення ефективності духовного самовдосконалення.

Забезпечення педагогічної підтримки та постійного зворотного зв'язку з учнями старшої школи вимагає залучення новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Прикладом може слугувати створення програми-тренажера для подальшого саморозвитку, самовиховання, формування духовних цінностей. Розроблена програма-

тренажер орієнтована насамперед на організацію взаємодії між педагогом та учнями. В її основі лежить ідея конструктивістської педагогіки, яка прагне створити для учнів розвивальне середовище, що забезпечує можливості пошуку власного «Я», навчання способам конструювання знань, з огляду індивідуальність й неповторність досвіду кожної особистості [13, с. 169].

Програма-тренажер «Самотворення» містить такі блоки: пам'ятки для учнів, методичний інструментарій, діагностичні засоби, ситуації та відеоситуації вчинків відповідальності, толерантності, милосердя, гідності, самодостатності, вправи на виявлення духовних цінностей особистості в повсякденному житті.

Толерантність виступає духовною цінністю, нормою духовного життя, принципом людських взаємин, поведінки, якістю особистості. Отже, толерантність є складним і багатограним утворенням, духовною цінністю учнівської молоді, завдяки чому її спілкування, взаємодія стає виваженою та сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації та виявляється в повазі до чужих звичаїв і думок, вірувань і політичних уподобань, інтересів, стану та почуттів інших людей. Відтак подальшого дослідження потребують проблеми гендерної специфіки процесу формування толерантності в старшому шкільному віці, розробка методик комплексного діагностування старших школярів щодо рівня сформованості толерантності як різновиду духовних цінностей, створення ефективних педагогічних технологій спрямованих на формування толерантності учнівської молоді в умовах оновленої вітчизняної школи.

Список використаних джерел

1. Безкоровайна О. В. Проблема виховання толерантної особистості в умовах полікультурності сучасного освітнього простору. Нова педагогічна думка. 2017. 1 (89), С. 85–89.
2. Безкоровайна О. В. Формування міжкультурної толерантності студентів-філологів у контексті аксіологічної парадигми. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: науковий збірник: наукові записки РДГУ. 2015. 11(54). С. 4–7.
3. Бирко Н. М. Особливості формування толерантності учнів молодшого шкільного віку. Науковий вісник Донбасу. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_17.
4. Декларація принципів толерантності: резолюція Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16.10.1995 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/inain.cgi>.
5. Кривошопка І. В. Виховання толерантності майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. М-во освіти і науки України, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Київ, 2015. 224 с.
6. Лісовий В. С. Агресивність і толерантність. Енциклопедія Сучасної України. Київ. 2001. Т. 1. С. 158–159.
7. Олексюк Л. С. Формування толерантності студентів у міжнаціональному середовищі вищих навчальних закладів економічного профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Тернопіль, 2013. 20 с.
8. Павленко В. М., Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, каф. психології. Полтава, 2014. 243 с.
9. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Київ, 2018. 40 с.
10. Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді : навч.-метод. посіб. / Вінниц. нац. техн. ун-т, Вінниц. держ. пед. ун-т

- ім. М. Коцюбинського, Вінниц. соц.-екон. ін-т Ун-ту «України». Вінниця : Нілан-ЛТД, 2014. 247 с.
11. Тернопільська В. І. Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. Нові технології навчання : наук.-метод. зб. 2014. Вип. 82, ч. 1. С. 66–71.
 12. Шкільна І. М. Використання інноваційних форм та методів виховання моральної самосвідомості старших підлітків у позакласній діяльності. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді (Кн. 2). 2016. Вип. 20. С. 315–324.
 13. Shigehiro Oishi. The Psychological Wealth of Nations: Do Happy People Make a Happy Society. Publisher : Wiley-Blackwell, 2012. 260 p.

References

1. Bezkorovina, O. V. (2017). The problem of education of tolerant personality in conditions of multiculturalism of modern educational space. *New pedagogical thought*. 1 (89), pp. 85–89. [in Ukrainian]
2. Bezkorovina, O. V. (2015). Formation of intercultural tolerance of students-philologists in the context of the axiological paradigm. Update of content, forms and methods of teaching and education in educational institutions: scientific collection: scientific notes of the State Administration of Social Sciences. 11 (54). pp. 4–7. [in Ukrainian]
3. Birko, N. M. (2013). The peculiarities of the formation of tolerance for pupils of junior school age. *Scientific Bulletin Donbass*. 4.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_17.
4. Declaration of Principles of Tolerance: Resolution of the General Conference of UNESCO dated 16.10.1995. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/inain.cgi>.
5. Krivoshapka, I.V. (2015). Education of Tolerance of Future Teachers of Higher School in the Conditions of Master's Degree: Diss. ... ped Sciences: 13.00.07. Ministry of Education and Science of Ukraine, East Cauc. nats Un-t them. V. Dal. Kyiv. 224 p. [in Ukrainian]
6. Forest, V. S. (2001). Aggressiveness and Tolerance. *Encyclopedia of Contemporary Ukraine*. K., 2001. 1. pp. 158–159. [in Ukrainian]
7. Oleksyuk, L.S. (2013). Formation of students' tolerance in the international environment of higher educational institutions of the economic profile: author's abstract. Dis.... ped. Sciences: 13.00.07. Ternopil, 20 p. [in Ukrainian]
8. Pavlenko, V. M., Melnichuk, M. M. (2014). Psychology of Personality Tolerance (based on student research material): monograph / Poltava. nats ped Un-t them. V.G. Korolenko, cath. psychology. Poltava, 243 p. [in Ukrainian]
9. The program "New Ukrainian School" in advancing values. Kyiv, 2018. 40 p. [in Ukrainian]
10. Stolyarenko, O. V. (2014). Education of a culture of tolerant relationships in student youth: teaching method. manual / Vinnitsa nats tech Un-T, Vinnitsa state ped Un-t them. M. Kotsyubinsky, Vinnitsa. Social-economic. In-t Un "Ukraine". Vinnytsya: Nilan LTD, 247 p. [in Ukrainian]
11. Ternopil'ska, V. I. (2014). Peculiarities of the education of tolerance in children of elementary school age. *New Learning Technologies: Science. Method. Save*. 82, part 1. pp. 66–71. [in Ukrainian]
12. Schol'na, I.M. (2016). Use of innovative forms and methods of education of moral consciousness of senior teenagers in extracurricular activities. *Theoretical and*

- methodological problems of education of children and students of youth (Book 2). 20. pp. 315–324. [in Ukrainian]
13. Shigehiro Oishi. (2012). The Psychological Wealth of Nations: Do Happy People Make a Happy Society. Publisher: Wiley-Blackwell, 260 p. [in USA]

Відомості про автора

Лаппо Віолетта Валеріївна

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології Коломийського навчально-наукового інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

E-mail: lappo37@ukr.net

78200 Коломийський інститут

вул. Лисенка 8,

м. Коломия,

Івано-Франківська область, Україна.

Лаппо Виолетта Валериевна

доктор педагогических наук, доцент

професор кафедры педагогики и психологии Коломыйского учебно-научного института Прикарпатского национального университета имени В. Стефаника.

E-mail: lappo37@ukr.net

78200 Коломыйский институт

ул. Лысенко 8,

г. Коломыя,

Ивано-Франковская область, Украина.

Lappo Violetta Valeriyivna

Doctor of Educational Sciences, associate professor, professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Kolomyia Educational Scientific Institute of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

E-mail: lappo37@ukr.net

Kolomyia Institute of the SHEE «Prykarpatysyi National University named after Vasyl Stefanyk»

78200 8, M. Lysenka Str.,

Kolomyia

Ivano-Frankivsk region, Ukraine